

CONCEPȚIA POSTMODERNĂ DESPRE OM

Saharneau Eudochia,
dr.hab., prof.univ.

Catedra Filosofie și Antropologie, USM

Postmodernismul, inaugurat la începutul anilor 60, recunoaște natura traumatizată, alienată a existenței umane. Într-o societate care se caracterizează prin „acceptarea totală a efemerului, fragmentării, discontinuității și haoticului” [1], identitatea umană este decentrată, deconstruită, devalorizată. Principalele coordonate pe care s-a desfășurat acest proces de *post-modernizare* a concepției despre om sînt: căutarea subiectivității individului, psihanaliza și a teoriilor limbajului, hipertehnologizarea societății. O analiză a acestora vă arată modul în care a contribuit fiecare la conturarea relativismului antropologic postmodern.

Dacă pentru Iluminism omul era subiectul autohton care cunoaște, care privește lumea ca obiect accesibil cunoașterii umane, în postmodernism omul este un „întreg social și cultural”, constituind dintr-o rețea de forțe, a cărui conștiință este mai degrabă efectul decît punctul de origine. Subminarea ideii de subiect individual se datorează în mare parte lui Foucault, care a preluat de la structuraliști aspectul social al discursului, susținînd că experiența noastră subiectivă este constituită social și istoric, de factori pe care noi îi asimilăm în mod inconștient.

Pentru Foucault omul este o „invenție recentă” [2]. El apare doar la sfîrșitul secolului al XVIII-lea ca „ființă cu statut dual confuz” atît obiect al unei cunoașteri, cît și subiect care cunoaște, atît subiect în lume, cît și subiect prin care aceasta este constituită. Modernii au considerat acest concept de definitivitate pentru realitatea umană ca atare, dar Foucault susține că este doar un „construct contingent” al acelei realități – și unul care va dispărea, „asemenea unui chip desenat pe nisip la marginea mării” [3].

După ce, în secolul trecut, Nietzsche a anunțat „moartea lui Dumnezeu”, Foucault anunță acum „moartea omului” [4]. Cel care moare în gîndirea lui Foucault este omul ca reprezentare mesianică, omul fabricat, construit de metafizica speculativă. În secolul XX, omul nu mai este centru și măsura tuturor lucrurilor, el este ființa în lume situată ca „orice alt obiect”, deschis, după cum propune Heidegger, la existență și pentru experiențe descentrate [5].

Din această perspectivă asupra omului ca „orice alt obiect” au luat naștere două mișcări ideologice: ecologismul și radicalismul politic

În primul caz natura este așezată deasupra valorii ființelor umane. Tot mai multe sunt declarațiile radicale pe care apărătorii naturii și totodată detractorii naturii umane le fac în acest context al relativismului antropologic: „Moartea unui tînăr în război este un eveniment nefericit, dar nu mai tragic decît distrugerea ținuturilor muntoase și a regiunilor sălbatice de către oameni”. Într-o

lume fără absoluturi, nu există nici o bază pentru a afirma superioritatea rasei umane.

În cazul radicalismului politic a fost încurajat de convingerea multor intelectuali occidentali, precum că societatea creează realitatea sesizabilă. Postmoderniștii se consideră a fi postmarxiști, grupurile oprimite negrii, femeile, homosexualii – substituind termenul „revoluționar”. În viziunea radicală, societatea nu reflectă nici natura și nici istoria, ființele umane, nu au nici o participare la destinele lor istorice, fiind doar creaturi sociale. Comunismul, naționalismul și fascismul au demonstrat consecințele promovării unor astfel de teorii.

În secolul XX, omul nu mai este privit ca subiect al realității înconjurătoare, ci ca obiect al ei, un „orice alt obiect” determinat cultural. Și, pentru că limbajul ca mijloc al gândirii, este de asemenea determinant cultural, individualitatea este considerată a fi o iluzie. Postmodernismul deconstruiește atât conceptul de umanitate universală, cât și pe cel de identitate individuală.

Astfel depistăm, evidențiem câteva obiecții pe care le aduc postmodernii subiectului:

- a) subiectul este o invenție a modernității, a tradiției Iluminismului și raționalismului, care, căutând să înlocuiască religia, au pus omul în centrul universului;
- b) subiectul este centrul unei filosofii umaniste, ce privește omul ca stăpîn al universului, „care domină, controlează și decide”[6]. Critica umanismului este cel mai bine sintetizată în „Scrisoarea despre umanism” al lui Martin Heidegger. La întrebarea „comment redonner un sens a l'humanisme”, filosoful german răspunde chestionînd dacă acest termen mai trebuie într-adevăr păstrat. Orice umanism, argumentează Heidegger, este metafizic, pentru că suprimă însăși întrebarea asupra esenței omului. Astfel umanismul creștin vede omul în relația lui cu Dumnezeu. Umanismul marxist definește omul sub aspectul relației dintre clase. Orice umanism definește apriori omul, se elucidează, prin însăși aceasta, orice interogație asupra omului. În același timp, orice umanism valorează anumite atribute umane și devalorizează altele, el devenind un vehicul al puterii, și totodată o justificare pentru dominația unui grup asupra altuia, unei clase sociale (clasa muncitoare, de pildă) asupra altora, unui sex (cel masculin) asupra celuilalt, unei culturi, cea occidentală, modernă, asupra celei non-occidentale, tradiționale.
- c) Subiectul implică un obiect. Critica distincției subiect-obiect, începută cu Nietzsche, continuată cu Heidegger, este desăvîrșită de Foucault. Pentru Heidegger, distincția subiect-obiect presupune o operație de obiectivizare, care aparține teoriei moderne (înțeleasă ca „contemplatio”), prin care realul se prezintă ca un obiect ce stă în fața noastră. Obiectivizarea este o

operație de „securizare” a realului, de încadrare a lui într-o „grilă” din care nu poate evada. În termenii științelor sociale, aceasta se traduce prin dominație asupra realului social.

- d) subiectul face posibilă susținerea „marilor narative” (Lyotard) adică a marilor povești destinate a da o senzație de coerență, de aparență legătură, unor cunoștințe altminteri dispărute. Marile narative moderne sunt susținute de credința în progresul generat de știință. Ele au pretenția obiectivității și adevărului, deși în esență nu sunt cu nimic superioare meta-narativelor tradiționale, bazate pe religie (Vattimo). Meta-narativele nu pot exista în afara unui subiect care să le anunțe, și a unor oameni cu statut de subiect sau de obiect care să înregistreze recunoașterea sau aprobarea lor...

În ultimii douăzeci de ani, probabil de la respingerea structuralistă a „pretențiilor cartezianului cogito” tema omului ca universalul concret. Descentrarea filosofică, „arheologică” și psihanalitică a conceptului de subiect a fost întreprinsă de Derrida, Foucault, Freud, Lacan și alții. A decentra nu este egal însă cu a nega. Postmodernismul nu ia dezintegrarea unei anume ideologii tradiționale a subiectului drept dispariția finală a acestuia. Historicizarea de către el a subiectului și a rădăcinilor sale tradiționale (centrate) problematizează radical întreaga noțiune a subiectivității, indicând exact contradicțiile sale dramatizate. Noțiunea umanistă de subiect unitar și autonom este instalată și subminată simultan. După cum insistă Derrida: „Subiectul este absolut indispensabil. Eu nu distrug subiectul; îl situez” [7]. Iar al situa, după cum ne învață postmodernismul, înseamnă a recunoaște diferențele – de rasă, gen, clasă, orientare sexuală, ș.a m.d. Al situa mai înseamnă și a admite ideologia subiectului și a sugera noțiuni alternative ale subiectivității.

Ideile lui Freud au exercitat o influență atât de puternică, încât psihanaliza a devenit „idiomul dominant al discuțiilor privitoare la personalitatea umană și la relațiile umane” [8]. În contrast cu conceptul de eu modern, care își exercită controlul propriilor sale decizii, valori și scopuri. Freud descrie eul, în primul rând, ca un amalgam de „forțe” neurologice, psihice care servesc la a-l defini și la a-l forma, iar în al doilea rând ca o victimă a propriilor sale decepții manipulative.

În conflictul interior, eul apare ca instanță de apărare dezvoltând mecanisme de rezistență în lupta împotriva angoasei. Între insistențele sinelui pulsionat – „domeniul ilogicului” moștenit la naștere – și cele ale supraeului care acționează prin intermediul imperativelor morale, eul nu poate fi fixat cu exactitate. Ceea ce numim eul nostru, se comportă în viață esențialmente pasiv, iar noi... suntem „trăiți” de forțe necunoscute și de nestăpînit.

Subiectul suveran este înlocuit de „mii de mici subiecte larvare, mii de mici euri dezvoltate, mii de pasivități și dezordini” [9]. Psihanaliza susține că personalitatea este permanent multiplă. Eul multiplu și decentrat face ca

postmodernul să fie pasiv, cinic și nesigur pe sine. Dezorientarea sa provine din pulverizarea subiectului modern. Psihanaliza încurajează pacientul să-și povestească visele și să spună tot ce-i trece prin minte. Psihanalistul ascultă, descifrează, interpretează; el este un lingvist, un traducător. Cura analitică nu are alt scop decât de a restitui pacientul „o vorbire plină” [10]. Se poate vorbi astfel de o condiție dublă a omului, ca narator și ca subiect al narațiunii.

Astăzi se susține faptul că omul este constituit în și de limbaj. Freud a apropiat cunoașterea omului de modelul filologic (interpretarea și evidențierea sensului ascuns) și lingvistic (problema structurării și evidențierii sistemului semnificant). Foucault a susținut ideea că subiectul modern trebuie „dezbrăcat de rolul sau creativ și analizat ca o funcție complexă și variabilă a discursului”. Omul postmodern devine astfel ființă a limbajului, *homo linguisticus*. Teoriile postmoderne susțin că noi suntem angajați în diverse *jocuri de limbaj* în cadrul *comunităților interpretative*, care dau naștere la moduri particulare de cunoaștere. Consensul, afirmă Lyotard, „a devenit o valoare desuetă și suspectă” [11]. Toate grupurile au dreptul de a vorbi în numele lor, cu o voce care trebuie să fie acceptată ca autentică și legitimă. Acest *determinism local* demască eșecul „marilor povești de legitimare” sau sfârșitul *meta-narațiunilor*, care ar fi putut fundamenta și legitima o istorie umană universală. Prin fragmenatarea limbajului, *determinismul local* dezvoltă *schizofrenia (uitarea)* ca dezordine lingvistică. Problema nu constă numai într-o situație postmodernă în care ne-am pierdut eul indetificabil și unitar al modernismului, ci și în faptul că suntem inundați de o mulțime de voci revendicative oferind identități alternative.

Confruntat cu această „saturare socială”, omul postmodern devine *homo ludens*. El poate fi oricine oricând, atâta timp cât își asumă rolurile, costumele și cadrele corespunzătoare..

Dacă epoca clasică definea statutul prin poziție, iar cea modernă prin succes, societatea postmodernă definește statutul în termeni de stil. Ceea ce este important este imaginea, construită prin atitudine potrivită, îmbrăcăminte adecvată, convingeri oportune. A fi în mijlocul evenimentelor devine o obsesie, pentru că a ține pasul cu moda este un semn al statutului, un mod de identificare cu grupul care stabilește direcțiile. Dispoziția psihologică a culturii postmoderne este *panica*, acea *cădere liberă* ce rezultă din dispariția standartelor exterioare de conduită publică și din dizolvarea fundamentelor interioare ale identității.

Confruntat cu „instantaneitatea totală a lucrurilor”, supra-expus în fața lumilor posibile suprapuse, *schizofrenicul* „nu mai poate să-și producă limitele proprii și nu se mai poate reflecta: este un simplu ecran absorbant” [12]. În societatea postmodernă hipertehnologizată, ecranul a devenit noua metaforă pentru a descrie ființa umană.

O forță importantă în modelarea gândirii despre om o constituie impactul tehnologiei contemporane. Secolul XX este epoca în care au apărut și s-au

dezvoltat într-un ritm rapid televiziunea, tehnica video, computerul și sateliții. Din ce în ce mai mulți oameni însă, fără a nega realitatea progresului, privesc *rezultatele* progresului cu un sentiment de alienare. McLuhan a subliniat faptul că procesul electric ne transformă în niște nimeni în căutarea identității.

Limbajul puterii conduce, spune Foucault, la crearea „spațiului disciplinar”, proiecția unei societăți care transformă multiplicitatea umană, organizând, diferențiind, clasificând și ierarhizând toate actele deviate din învățămînt, sănătate, justiție, armată sau lucru.

Ca urmare, dispariția și repartizarea subiectului este una din relațiile caracteristice epistemei moderne, a cărei trăsătură principală este credința în posibilitatea de a cunoaște adevărul. Pentru postmoderni, în schimb, adevărul este un simplu produs al unor jocuri de interese. Michel Foucault s-a preocupat mai ales de reproducerea adevărului prin intermediul puterii. Pretențiile de adevăr, spune el „servesc pentru a-i justifica ca pe cei puternici și a-i face slabi să se simtă inadecvați, în greșală”. Gianni Vattimo spune că adevărul nu poate fi gândit ca „fragmentar, discontinuu, schimbător”. Orice teorie care are pretenția adevărului, spune Derrida, este „alienată, disonantă”. Deși pretinde științifică, este retorică și ideologică. Adevărul nu poate fi gândit decât în termeni de „aici și acum”. Respingînd orice pretenție de adevăr general valabil, epistema postmodernă vorbește despre adevărurile locale, comunitare, astfel știința modernă, nu poate oferi soluții universale pentru că realitatea însăși nu poate fi „reprezentată” și nu poate fi transpusă în cadre general valabile.

Referințe bibliografice:

1. Jean Francois Lyotard *Condiția postmodernă*, ed. Babel, București 1994, p.110
2. Michel Foucault *Cuvintele și lucrurile*, ed. Univers, București, 1996, p.453
3. Michel Foucault Op. cit., p.138
4. Matei Călinescu *Cinci fețe ale modernității* ed. Univers, București, 1995, p.115
5. Martin Heidegger *Repere pe drumul gândirii*, ed. Politică, București, 1998, p.137
6. Vattimo *Societatea transparentă*, ed. Pontica, Constanța, 1995, p.21
7. J.Derrida *Diseminarea*, ed. Univers Enciclopedic, București, 1997, p.332
8. Jean Laplace, J.B.Pontalis *Vocabularul psihanalizei*, ed. Humanitas, București, 1994, p.143
9. Jean Francois Lyotard Op. cit., p.88
10. Andre Vergez, Denis Huisman, *Curs de filozofie*, ed. Humanitas, București, 1995, p.43

11. Jean Francois Lyotard Op. cit., p.110
12. Jean Baudrillard *Strategiile fatale*, ed.Polirom, Iași, 1996, p.77

PRAGMATISMUL LUI JHON DEWEY ȘI PEDAGOGIA AMERICANĂ

Braga Mihai,
dr. conf. U.T.M

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea școala generală din SUA nu mai făcea față necesităților crescânde ale economiei, politicii, culturii și societății. În școala începătoare și medie partea cea mai mare din timpul rezervat procesului educațional era utilizat pentru citire, scris, aritmetică, studierea scolastică a materialului despre natură. În fine, era răspândit un învățământ ce nu era legat cu practica. Pentru ca învățământul să nu să rupă complet de la viață, școala trebuia să se reformeze. Scopurile principale ale reformei au fost legate de schimbarea personalității umane prin procesul instructiv și educațional. Școala trebuia să se transforme într-un poligon experimental, ea trebuia să devină o societate în miniatură. Pentru gândirea filosofică importante au devenit înțelegerea naturii intereselor umane, a inițiativei, a activismului, independența, dezvoltarea capacităților de muncă în colectiv, înțelegerea clară organizării societății și a vieții. Toate aceste calități trebuiau educate viitorilor cetățeni ai statului prin intermediul școlii. Viața a pus în fața societății reforma învățământului. Cel mai influent curent filosofic pentru reformarea procesului educațional a devenit pragmatismul, reprezentantul de vază a căruia a devenit John Dewey.

Neajunsul cel mai mare al școlii, considera Dewey, era discrepanța între procesul educațional și experiență. Școala nu era în stare să se folosească în toată măsura de experiența de viață a elevilor, iar societatea și economia de cunoștințele primite de aceștia în școală. Dewey se ridică împotriva învățaturii formale, așa zisei, rațiuni pure, a tradiției, care forma o personalitate inertă, pregătită pentru a acționa la comandă, acomodată confortabil la starea de lucruri, dezgust față de îndoială și experiment. Prin diferite forme mascate de impunere, corupție, „sărbători pedagogice” se făcea ca agerimea, prospețimea naturală a minții să se ofilească, iubirea de cunoaștere să se stăvilească.

După opinia lui Dewey, școala trebuie să devină un embrion al societății, să fie pătrunsă de spiritul artei, al istoriei și științei. În procesul educațional nu poate fi separată învățarea culturii de învățarea specialității. Societatea va deveni mai demnă, virtuoaasă și armonioasă, dacă educația va realiza spiritul de slujire societății și va înzestra cu metode și mijloace de activitate creatoare.